

Krisen i universitetsvärlden

Stockholms universitet vid Frescati norr om Stockholm. FOTO: Fredrik Sandberg/TT

Sveriges framtid som kunskapsnation står och faller med kvaliteten på forskning och utbildning. Men utvecklingen inom högskoleväsendet är illavarslande, skriver Fredrik Sjöholm, professor i internationell ekonomi och vd för Institutet för Näringslivsforskning.

AV [FREDRIK SJÖHOLM](#) | 9 DECEMBER 2020

Eventuella åsikter och slutsatser i texten är skribentens egna.

Problemen i den svenska grundskolan är väldokumenterade genom nationella och internationella kunskapsprov och jämförelser. Mindre uppmärksammat är att en illavarslande utveckling även sker inom svenskt universitets- och högskoleväsende.

Tecknen på detta är många: utländska studenter har beviljats återbetalning av kursavgifter på grund av undermålig kvalitet på utbildningen, arbetsgivare beklagar sig över svårigheten att finna kompetent personal, studenter med synnerligen svaga betyg från gymnasiet kan påbörja högre utbildning och mycket av universitetens forskning är av begränsat värde. Vidare faller svenska universitet i internationella jämförelser enligt alla erkända rankningar som används för detta ändamål.

Försämringen har anmärkningsvärt nog skett i princip utan att kommenteras från universitetens sida. Det är svårt att tänka sig att en liknande utveckling i andra elitistiska verksamheter, såsom stora börsbolag eller idrottsföreningar, hade kunnat ske utan att stora förändringar av ledarskap och organisation blivit genomförda. Men i universitetsvärlden möts utvecklingen med ett i bästa fall förstrött intresse.

Expansion med kvalitetsbrister

En anledning till högskolans problem är att den stora kvantitativa expansionen har skett på bekostnad av kvaliteten. De senaste tjugo åren har antalet personer med minst tre år eftergymnasial utbildning fördubblats. Som andel av befolkningen har det ökat från 16 procent till 28 procent. I yngre åldersgrupper är siffrorna högre.

” ... mycket av universitetens forskning är av begränsat värde.

Som Susanne Dodillet skriver i en artikel för Kvartal ([12 september, 2019](#)) har ökningen av antalet studenter inte lett till motsvarande expansion i medel till universitet och högskolor. Resultatet har blivit färre lärarledda timmar. Detta är än mer problematiskt i ljuset av att studentexpansionen har inneburit fler studenter med sämre förutsättningar för högre studier och därför med högre behov av just lärarstöd.

Frestelsen är också stor att expandera relativt billiga utbildningar inom humaniora och samhällsvetenskap i stället för undervisningstunga och därigenom dyra ingenjörsutbildningar. Detta riskerar i sin tur att leda till en dålig matchning mellan studenternas kunskaper och arbetsmarknadens behov.

Problemet med fallande kunskapsnivåer skyls över av att en stor del av ersättningen till universitet och högskolor utbetalas när studenterna tagit sig igenom utbildningen. Föga förvånande blir resultatet att lärosäten med bristande resurser trycker igenom studenter som näppeligen uppfyller grundläggande krav för en högre examen.

Expansionen av högre utbildning har till stor del skett i nya högskolor och universitet. Det finns i dagsläget inte mindre än 17 svenska universitet, 13 högskolor och 5 konstnärliga högskolor. Det råder stor variation i kvalitet mellan dessa lärosäten. Den generella bilden är att de traditionella stora lärosätena håller högre kvalitet än de mindre och nyare lärosätena, även om det finns undantag. En fördel med nya högskolor och universitet som ofta lyfts fram är att de attraherar studenter från icke akademiska hem i närområdet, grupper som annars inte skulle börja med högre studier.

Men risken är överhängande att missnöje och bitterhet blir resultatet när dålig utbildningskvalitet gör att dörren till klassresan förblir stängd.

En stark trend är att högskolor och nya universitet erbjuder forskarutbildning, det vill säga en utbildning som avslutas med en licentiat- eller doktorsexamen. Detta är än mer problematiskt än att små lärosäten erbjuder utbildningar på lägre nivå eftersom småskalighet är svårt att förena med god forskarutbildning. Om endast några enstaka doktorander antas årligen kan lärosäten inte finansiera ett ordentligt kursprogram. När utländska akademiker i början av 1990-talet utvärderade svensk nationalekonomi, tyckte man att forskarutbildning inom ämnet skulle bedrivas i ett enda svenskt nationellt program för att säkerställa en hög kvalitet. Det argumenterades för att en kritisk massa av doktorander och kompetenta handledare i annat fall inte kunde nås.

” Ministrar med ansvar för högre utbildning och forskning karakteriseras oftast av att de saknar erfarenhet av just detta.

Rekommendationen var enligt min åsikt överdriven, men pekar likväl på faktiska stordriftsfördelar inom forskarutbildning. Utvecklingen går sålunda på tvärs mot denna aspekt, vilket lett till en småskalig och splittrad forskarutbildning, som sällan låter forskarstudenterna komma i kontakt med den internationella forskningsfronten.

Bristande politisk kompetens och undermåliga myndigheter

Bristande kvalitetsfokus i svensk universitets- och högskolepolitik beror till viss del på svag kompetens hos dem som ska styra verksamheten. Ministrar med ansvar för högre utbildning och forskning karakteriseras oftast av att de saknar erfarenhet av just detta. I bästa fall har den ansvariga ministern en universitetsutbildning, men så gott som aldrig har vederbörande arbetat på ett universitet eller doktorerat. Denna avsaknad av djupare kunskap om ansvarsområdet tar sig ofta uttryck i en otydlighet om vad universitet och högskolor ska leverera. Det vore mycket välkommet om ansvariga ministrar tydligt deklarerar att fokus läggs på kvalitet i utbildning och forskning.

En bristande kompetens hos ansvariga politiker kan uppvägas av goda tjänstemän och myndigheter. Så är tyvärr inte fallet när det gäller universitet och högskolor. Den ansvariga myndigheten, Universitetskanslersämbetet (UKÄ), hyser en ovilja mot att mäta resultat av utbildningar och fokuserar i stället på processer. Denna skadliga utveckling har uppmuntrats av samma typ av pedagoger som varit involverade i kvalitetsförsämringen i svensk grund- och gymnasieskola.

Med andra ord är UKÄ lite tillspetsat mer intresserat av att undersöka organisationsfrågor än av att undersöka om forskarna tar fram nya viktiga rön och resultat.

Ett typiskt exempel är den pågående utvärderingen av forskarutbildningen i Sverige. Detta mastodontprojekt påbörjades 2017 och kommer att slutföras under 2022. Utvärderingen bygger i huvudsak på självrapportering, det vill säga att institutioner vid olika lärosäten själva beskriver sin verksamhet.

” Självrapporteringarna har mycket lite att säga om verklig kvalitet.

Erfarna universitetsadministratörer har genom åren utvecklat en ekvilibristisk talang för denna typ av skrivelser och är fullt medvetna om vilka ord och fraser som ska inkluderas för att falla i god jord hos granskarna.

Självrapporteringarna har mycket lite att säga om verklig kvalitet. En alternativ och bättre ansats vore att titta på resultatet från forskarutbildningar, till exempel undersöka i vilken grad doktorsavhandlingar publiceras i internationellt ledande tidskrifter, var doktoranderna får jobb efter disputationen och hur mycket de tjänar efter sin doktorsexamen.

I början av 2010-talet gjordes ett försök i rätt riktning då svenska masterutbildningar granskades genom att ett stickprov av examensuppsatser från olika lärosäten lästes och bedömdes.

Tyvärr var detta en engångshändelse, och man har från UKÄ:s sida därefter fortsatt med ett huvudsakligt fokus på mer eller mindre meningslösa processer.

Det ängsliga akademiska ledarskapet

För att säkerställa hög kvalitet behövs därför duktiga akademiska ledare med hög integritet och stort kvalitetsfokus. Detta blir än viktigare med svaga myndigheter och politiker. Det är en svår uppgift som kräver hårda prioriteringar. Det innebär till exempel att förmå underpresterande kollegor att söka sig annat arbete, att man inte rekryterar sina egna doktorander utan letar i vidare kretsar efter den bästa personalen och att kurser som inte håller måttet eller blivit obsoleta läggs ner. Sådana beslut är impopulära, och det är många gånger bekvämare att inte låtsas om sin medelmåttighet och köra på i gamla hjulspår.

Ge bort Kvartal i Julklapp

Nu kan du ge bort en donation till Kvartal i julklapp. Om du ger 500 kr eller mer får du dessutom ett ex av Kvartals magasin med årets mest läsvärda texter. Fyll i formuläret [här](#) >

Inom universitetsvärlden används traditionellt ett akademiskt ledarskap där chefer på olika nivåer oftast rekryteras bland egna professorer och lärare. Det är en bra ledningsmodell men med vissa begränsningar. Framför allt bör personer inte stanna i administrativa ledarskapsroller för länge. Kontakten med forskningsfronten förloras efter några år som administratör och när möjligheten att återgå till forskning försvinner, blir den administrativa banan det som återstår. Sådana ledare tenderar att bli mer intresserade av byråkratiska rutiner och administrativt krumbuktande än av att sträva mot forskning och undervisning i världsklass.

Vidare sprider sig en ängslighet när forskning inte längre är ett alternativ att falla tillbaka på. Detta visar sig ofta i en skadligt stor följsamhet och känslighet för politiska önskemål. Nya dekaner och rektorer säger sig ofta numera till exempel vilja jobba för ökad jämlikhet, mångfald och god arbetsmiljö. Sällan hör man dessa personer måla upp en vision om excellens i forskning och undervisning.

Osäker framtid

Att Sveriges framtid som kunskapsnation i mångt och mycket står och faller med kvaliteten på forskning och utbildning är lika okontroversiellt som illavarslande. Situationen går ännu att förändra, men det kräver ett omtag där stort fokus läggs på forskningens och undervisningens kvalitet. En sådan utveckling kräver dels tydliga signaler från ansvariga ministrar, dels myndigheter som noga följer upp vad studenter faktiskt lär sig och vad forskare åstadkommer. Det är troligt att det akademiska ledarskapet anpassar sig och agerar på sådana nya signaler, men när så inte sker krävs ett byte.

Denna typ av omställning är nödvändig för att Sverige ska kunna vara ett land med bildade kunniga medborgare, högteknologisk utveckling och spjutspetsforskning. Ett misslyckande innebär ett sämre samhälle i många dimensioner, inte minst genom att svensk konkurrenskraft då kommer att baseras på relativt låga löner i stället för på kunskap och kompetens.

Fredrik Sjöholm är professor i internationell ekonomi och vd för Institutet för Näringslivsforskning (IFN).